

Kdo tedy má hlavní vinu na zániku západofémské říše, jímž se zpravidla končí starověk, Římané a jejich úsilí uchovat své panství (tj. konzervativní princip), anebo germánské přání zlepšit své životní podmínky (tj. progresivní princip)? Na tuto otázku Demandt odpovídá (str. 491): „Konec impéria je pod tímto zorným úhlem výsledkem nezdařeného vyrovnání obou principů. Nezdařeného proto, že Římané posléze ztratili to, co předtím měli, Germáni však nezískali to, co hledali. V tak vytoužené se jim jevící římské kultuře nedokázali pokračovat, dobytou zemi nedovedli udržet. S výjimkou říše Franků se germánské státní útvary na římském území zase ztratily“.

Těmito i jinými podnětnými závěry rozmožil A. Demandt dlouhou řadu rozmanitých a často protichůdných názorů svých předchůdců, ale nakonec jako by rezignoval, když připojil následující dovětek (str. 492): „Podivuhodnější než pád Říma je přežívání kultury starověku. Co by byla Evropa bez antiky?“ Touto myšlenkou zakončil Demandt svůj výklad, aniž přitom zdůraznil úlohu křesťanství a církve jakožto středověkých nositelů antických tradic. Jejich rozvedením by ovšem již překročil časově vymezený tematický rámec, beztoho vrchovatě vyplněný důkladně zpracovanou látkou, instruktivně i problémově osvětlující poslední fázi starověkých dějin.

Josef Česka

M. Cornelii Frontonis *Epistulae*. Schedis tam editis quam ineditis Edmundi Hauleri usus iterum edidit Michael P. J. van den Hout. BSB B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, Leipzig 1988, XCVI + 296 str.

V druhé třetině II. století n. l. se často spatřuje vrcholné období římského principátu, kdy se po úspěšných Traianových výbojích a po starostlivé Hadrianově reorganizaci státní správy mohla říše za Antonina Pia (138-161) a na počátku vlády jeho adoptivních nástupců těšit z míru zdánlivě hlubokého. Do jakési klidné zátoky tehdy vplula i římská literatura s rétoricky nadsazeným slohem a obsahově často zabředávající do tematiky všedního dne vznešené římské společnosti. Vpravdě módním autorem se načas v Římě stal africký rodák Marcus Cornelius Fronto, propagátor tzv. archaismu a jeden z předních učitelů císařských princů, Marka Aurelia a Lucia Vera. Taktó Fronto pronikl do atmosféry římského dvora, stýkal se s císařem Antoninem Piem a důvěrně se spřátelil s oběma svými císařskými žáky.

Z Frontonova rozsáhlého a ve své době zřejmě oblíbeného díla se ztratily vzorové deklamace i různé oslavné řeči a pochopitelně také řeč ostře napadající křesťany. Naštěstí však známe značnou část jeho korespondence, především s Markem Aureliem, a to jak z doby jeho následnictví, tak z prvních let jeho císařské vlády. Kromě zdvořilostních záležitostí a různých osobních sdělení o radostných i smutných událostech, o zdravotním stavu, o úmrtí blízkých osob apod. se výměna dopisů zaměřuje k rétorickým a historickým otázkám včetně panegyrického zpracování Verovy parthské války, v dopisové formě jsou tam zpracována témata jako *Laudes fumi et pulveris*, *Laudes neglegentiae* a ukázkou rétorického cvičení představuje *Arion*. Ostatně dopisy psané Frontonovi Markem Aureliem dosvědčují, jak tento filozof na trůně, v literatuře proslavený řecky psanými *Hovory k sobě*, dokonale vládl svou mateřskou latinou.

Vzájemnou výměnou dopisů se vyznačuje i kvantitativně chudší korespondence Frontona s L. Verem, a jen dvě stručné císařovy odpovědi obsahuje soubor sedmi dopisů víceméně oficiálního obsahu, adresovaných Antoninu Piovi (při číslování dopisů na str. 166-168 následuje po osmém hned desátý). Dopisy *ad amicos* zůstávají již bez odpovědí Frontonových přátel.

Obsah Frontonova dochovaného díla nelze sice označit za výrazné obohacení římské literatury ani za významný historický pramen k poznání dějin, ale kategorický odsudek klasických filologů

v XIX. století se dnes nepokládá za oprávněný. Frontonova korespondence vrhá ovšem jen zúžený pohled na tehdejší společenské dění, ale důvěrný ráz mnoha dopisů odhaluje leccos ze zákulisí nejvyšších římských kruhů a plně dává nahlédnout jak do měkké, dosti úzkostlivé a poněkud až bolestínské Frontonovy povahy, tak i do hlubokého soukromí M. Aurelia.

Fronto zřejmě nezamýšlel svou korespondenci uveřejnit a podle všeho ji nevydali ani jeho nejbližší příbuzní (str. LIX-LXII). Lze proto dospět k přesvědčení, že k publikování došlo teprve později, snad až ve IV. století, kdy výňatky z Frontona citoval gramatik Charisius. Poté jsou o nich jen řídké zmínky, až teprve na počátku XIX. století je Angelo Mai objevil na pergamenových listech kodexu z Bobbia, jejichž větší část vlastní milánská Ambrosiana, menší část je v knihovně vatikánské. Jde o *codex rescriptus* nebo dokonce *ter rescriptus*, tedy o palimpsest, který obsahuje v latinském překladu *Acta concilii Oecumenici Chalcedonensis*, konaného roku 451, a pod tímto textem, napsaným na konci VII. století (srov. str. XII), zůstaly zbytky seškrábaných starších textů, mezi nimi i Frontonových dopisů. Paleografický rozbor jejich písma ukazuje na druhou polovinu V. století (str. XXVII).

Nevděčná a vpravdě úmorná práce s palimpsestem, pod kterým je místy možné spatřit stopy po vyškrabaném textu ještě starším, nijak neodrazuje pilné klasické filology. K nim se již roku 1944 se svou první textově kritickou a jazykovědnou studií o Frontonovi přiřadil M. P. J. van den Hout s cílem připravit novou edici. Ta pak vyšla v Leidenu roku 1954 a na ni měl v dohledné době navázat komentář, dosud však odkládaný na neurčito (srov. str. LXXIII, pozn. 2). Mezitím uchovávala Akademie der Wissenschaften der DDR a Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz v archivu excerpční materiál, který zůstal nepublikován v pozůstalosti z celoživotního díla E. Haulera (sopis jeho tištěných studií o Frontonovi viz na str. LXXXIV-LXXXVII). Když se M. P. J. van den Houtovi podařilo jej vypůjčit, ujal se s příkladnou důkladností přípravy teubnerské edice, třebaže s vědomím, že text přes četná doplnění a přesnější čtení i nadále zůstane na přemnoha místech prosvětlený mezerami, jak o tom kromě spousty jiných pasáží svědčí M. Frontonis *Gratiarum actio in senatu pro Carthaginiensibus* (str. 256-258).

Za text palimpsestu, jež kromě tohoto zlomkovitě dochovaného díkůvzdání zakončuje *Additamentum epistularum variarum acephalum* (str. 242-255), většinou řecky psané, připojil editor *Testimonia et fragmenta* (str. 259-276), tj. zmínky antických i středověkých autorů o Frontonovi a jeho díle, a poté pak ještě seznam Frontonových ztracených spisů (str. 277), načež následuje jmenný rejstřík (str. 278-292), pokus o chronologické seřazení dopisů (str. 292-294) a komparační tabulka (str. 295 n.).

Vše, co souvisí s úplným kritickým vydáním Frontona, obsahují obsáhlá *Prolegomena* (str. VIII-LXXX), o něž jsem se v této recenzi několikrát opřel. Jsou v nich totiž nejdůležitější údaje o dochování palimpsestu, o jeho písmu (bohužel bez jakékoli fotografie), o potížích spojených se správným řazením listů, ale najdeme tam také potřebnou charakteristiku dosavadních vydání Frontonových spisů (str. LXIII-LXXIX). Cenný je rovněž podrobný bibliografický soupis vědeckých prací o Frontonově díle, jeho jazyku i textologických problémech (str. LXXXI-XCIV).

Josef Česka

Censorinus, *Betrachtungen zum Tag der Geburt, „De die natali“* mit deutscher Übersetzung von Klaus Sallmann. BSB B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, Leipzig 1988, 142 str.

Censorinův spis „De die natali“ má nevelký rozsah (pouhých 24 kapitol), ale velice zajímavý obsah. Jeho ústředním bodem je chvalořeč, kterou autor v 15. kapitole zahrnuje svého příznivce